

مقاله پژوهشی

تبیین اصول حاکم بر معماری خانه با تأکید بر مبانی دینی و اعتقادی

نمونه موردی (خانه‌های زرتشتیان شهر یزد)

عیسی قاسمیان اصل^۱، ملیحه تقی پور^۲، علی اکبر حیدری^۳

۱- دانشجوی دکتری؛ گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۲- استادیار؛ گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۳- استادیار معماری، عضو هیئت علمی دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

(دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۹، پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۶)

چکیده:

مسکن یکی از مهم‌ترین عوامل زندگی بشری که بیش از نیمی از زندگی انسان در آن می‌گذرد همواره مفهوم اصلی خود یعنی فراهم کردن شرایط آرامش و آسایش برای افراد خانواده را به‌خوبی فراهم نموده است آنچه معماری خانه‌های جوامع ایدئولوژیک و مذهبی را از سایر معماری منازل مسکونی جهان جدا می‌کند احترام به انسان و فضا در تعریف مفهومی خاص از خانه برای بیان مفهوم سکونت می‌باشد مفاهیمی که برگرفته از مبانی آیینی و دینی ساکنین استفاده‌کننده از این خانه‌ها می‌باشد. از نظر محققین، سبک و شیوه زندگی تأثیر زیادی بر معرفی الگوهای رفتاری، گرایش‌های ذهنی و شیوه زندگی افراد یک جامعه دارد. به عبارتی، مفهوم سبک زندگی به‌طور ویژه معرف کیفیت زندگی افراد یک جامعه است و بر معماری نیز تأثیر می‌گذارد. در رابطه با معماری خانه‌های مسکونی زرتشتیان ایران و چگونگی تأثیرپذیری معماری از جهان‌بینی و مفاهیم ایدئولوژیک و ارتباط آن با سبک زندگی مطالعات چندانی انجام نشده است و ضرورت دارد برای شناخت اصول پنهان حاکم بر ساختار معماری و فرهنگی این خانه‌ها مطالعاتی صورت گیرد. با توجه به همین موضوع پژوهش حاضر در پی تبیین اصول حاکم بر معماری خانه‌های زرتشتیان شهر یزد می‌باشد که بدین منظور با بررسی در منابع ایدئولوژیک، جهان‌بینی و مفاهیم مرتبط با سبک زندگی و معماری خانه و بررسی در نمونه‌های موردی انتخابی از خانه‌های زرتشتیان با توجه به اصول مستخرج از مفاهیم برخاسته از ایدئولوژی ساکنین این خانه‌ها، ۵ اصل کلی در ارتباط با شیوه زندگی در خانه‌های زرتشتی به دست آمد که عبارت‌اند از: ۱- اصل عبادت در خانه ۲- اصل طهارت در خانه ۳- اصل ارتزاق در خانه ۴- اصل زندگی جمعی و روابط اجتماعی در خانه ۵- اصل نور و روشنایی در خانه. این پژوهش یک تحقیق کیفی مبتنی بر روش توصیفی تحلیلی است و در آن از روش‌های تحلیل محتوا و نیز استدلال منطقی به‌منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره برده شده است. منابع و اطلاعات از طریق روش میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

کلمات کلیدی: مسکن سنتی، زرتشتیان، خانه، مبانی دینی

۱- مقدمه

خانه مفهومی است که به تدریج و با شکل‌گیری فرهنگ‌ها و عقاید مختلف منعکس‌کننده جهان‌بینی و نوع نگاه آن‌ها به مسئله زندگی شد؛ به‌گونه‌ای که با مطالعه دقیق معماری هر قوم، می‌توان به جزئی‌ترین عقاید آن‌ها پی برد. با استناد به تحقیقات انجام‌شده در رابطه با عوامل تأثیرگذار بر شکل خانه، فرهنگ در دسته عوامل اولیه و تعیین‌کننده در شکل کلی مسکن قرار می‌گیرد (راپاپورت، ۱۹۸۰). الگوهای شکلی متفاوتی از خانه در نواحی با شرایط مشابه از لحاظ وضعیت اقتصادی، اقلیم و تکنولوژی ساخت، ناشی از تفاوت‌های فرهنگی آن نواحی است (Kokurina, 2006). از نگاه شاین؛ فرهنگ الگویی از مفروضات اساسی و باورهایی است که یک گروه اجتماعی (گروه، سازمان، جامعه) برای حل دو مسئله بنیادین تطابق با محیط بیرونی (شیوه ادامه بقا) و ایجاد انسجام درونی (شیوه در کنار هم ماندن) خلق، کشف، یا ایجاد کرده است. این الگو در مسیر حرکت این گروه اعتبار یافته و ثابت کرده که سودمند و کارساز است. در نتیجه به‌عنوان شیوه درست ادراک، تفکر، احساس و رفتار به نسل بعد انتقال می‌یابد (Schein, 2010). مطابق تعریف راپاپورت فرهنگ مجموعه‌ای از ارزش‌ها و عقاید دربردارنده ایده‌آل‌های گروهی از مردم است که در فرایند فرهنگ‌آموزی، میان اعضای آن گروه منتقل می‌شود و منظور او از فرهنگ‌آموزی، انتقال ارزش‌ها و عقاید از نسلی به نسل دیگر در میان اعضای یک فرهنگ مشابه است (Rapoport, 1980). در این میان یکی از عواملی که در شکل‌گیری خانه نقش تعیین‌کننده‌ای داشته است، عامل فرهنگ بوده است. عامل فرهنگ و درک انسان‌ها از جهان و حیات که شامل اعتقادات مذهبی، ساختار اجتماعی قبیله، خانواده، روش زندگی و همچنین شیوه ارتباطات اجتماعی افراد است، نقش مؤثری در مسکن و سازمان فضایی آن داشته است (مسائلی، ۱۳۸۸، ص ۲۹).

بر همین اساس، مسکن یکی از مهم‌ترین فضاهای معماری است که رابطه مستقیم با خود انسان برقرار می‌نماید؛ لذا صورت زمینی مسکن به عملکردهای موردنیاز انسان و ابعاد انسانی جوابگو می‌باشد و سیرت معنوی آن درصدد جوابگویی به اعتقادات و باورهای ساکنین آن می‌باشد. این جنبه از مسکن باید سازگار با وجوه اعتقادی و سبک زندگی ساکنین آن باشد که بر اساس فرهنگ و اعتقادات آن‌ها شکل گرفته است. انسان دینی، فطرتاً دارای خواسته‌ای انسانی است که او را به کمال الهی می‌رساند؛ لذا مسکن او هم باید به‌گونه‌ای هماهنگ با این خواسته‌های انسانی طراحی شود و در رساندن او به کمال کمک نماید (مسائلی ۱۳۸۸). همچنین در جوامع ایدئولوژیک این اعتقاد وجود دارد که انسان دارای یک صورت زمینی آشکار و یک سیرت الهی پنهان است که این دو بر یکدیگر منطبق و غیرقابل تفکیک‌اند. به همین ترتیب معماری هم - که یک رابطه مستقیم با انسان دارد - دارای یک صورت زمینی آشکار و یک سیرت معنوی پنهان است و این سیرت پنهان در معماری موجب به کمال رسیدن انسان می‌گردد. بر همین اساس گرایش‌های مذهبی و اعتقادات ایدئولوژیک نقش ویژه‌ای را در چگونگی شکل‌گیری معماری بخصوص الگوی معماری مسکن و خانه ایفا می‌کند. باتوجه به اهمیت جهان‌بینی و مباحث اعتقادی و تأثیر آن بر شکل‌گیری معماری، پژوهش حاضر، سعی دارد تا با بهره‌گیری از بررسی و معرفی ارزش‌های حاصل از فرهنگ و روابط اجتماعی - اعتقادی و ایدئولوژیک، حاکم بر زندگی ساکنین در رابطه با شکل‌گیری الگوی مسکن، به چگونگی تجلی آن‌ها در کالبد ساختاری و فضایی خانه‌های زرتشتی نشین شهر یزد با تأکید بر الگوهای فعالیتی حاکم بر نظام این خانه‌ها در بحث روابط فضایی، ایدئولوژیک و اعتقادی به تحلیل و بررسی بپردازد که در ادامه تحقیق، برای یافتن پاسخ به سؤال زیر تلاش خواهد شد:

۱- اصول حاکم بر معماری خانه‌های زرتشتی کدام‌اند؟

۲- باتوجه به مبانی اعتقادی و ایدئولوژیک زرتشتیان این اصول و ارزش‌ها به چه شکلی در کالبد و ساختار خانه‌ها نمود پیدا می‌کند؟

۲- پیشینه تحقیق

در ارتباط با تأثیر الگوهای فعالیتی و ایدئولوژی بر شکل‌گیری نظام فعالیتی - کالبدی در خانه به‌ویژه در ارتباط با خانه‌های زرتشتیان، تنها به چند تحقیق بسنده شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در پژوهشی با عنوان: تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه، مقایسه تطبیقی خانه در محله مسلمانان، زرتشتیان و یهودیان کرمان (معماریان و همکاران، ۱۳۸۹) واکاوی به‌صورت قیاس تطبیقی انجام‌گرفته است که در نتیجه به برخی تفاوت‌ها و شباهت‌های موجود در این دو الگوی مسکن اشاره شده است. در همین ارتباط و در پژوهشی دیگر با عنوان بررسی تطبیقی تشابهات و تمایزات خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان در یزد (بلوکی، اخوت، ۱۳۹۴) نیز به‌نوعی تمایزات و تشابهات شکلی و کالبدی خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان شهر یزد مورد بررسی قرار گرفته است که در نتیجه این تحقیق دو الگوی مسکن مورد مطالعه بر اساس نوع مصالح، بافت، نورگیری‌ها و غیره مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته شده‌اند. در پژوهشی دیگر با عنوان الگوی خانه‌های زرتشتی نشین (پیراسته و همکاران، ۱۳۹۵)، با بررسی، معماری زرتشتیان شامل، معابد، آتشکده‌ها، نیایشگاه‌ها و در نهایت به بررسی خانه می‌پردازد و وجه شباهت الگوی حیات در خانه را با شکل دیگر بناهای معماری زرتشتیان مورد بررسی قرار می‌دهد. از جمله مواردی که در این مقاله به‌عنوان نتایج عنوان شده است، الگوی حیاط مرکزی بودن خانه و شباهت آن با آتشکده‌های زرتشتیان عنوان شده است که حیاط خانه برگرفته از معماری زیارتگاه‌های زرتشتیان است. در تحقیقی دیگر با عنوان، بررسی تأثیر مذاهب ایرانی بر معماری خانه‌ها (Movahed, 2013)، تأثیرات مذاهب ایرانی (زرتشتی و اسلام) بر معماری آن توضیح داده شده و تمرکز اصلی مقاله معرفی چگونگی تأثیرپذیری معماری ایرانی بر دین است. این امر به تجزیه و تحلیل معماری ایران در گذشته می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه معماری ایرانی با دین ایرانی و همچنین ایدئولوژی آن هماهنگ بوده است. در بخش اول به معرفی معماری ایرانی پرداخته شده و پس از آن در بخش دوم معرفی نمونه انتخابی از خانه مسلمانان و زرتشتیان و در بخش سوم تجزیه و تحلیل و در بخش نهایی نتایج ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد که زندگی در صلح یک اصل اساسی است که روابط اجتماعی آن را سازمان می‌دهد. این مطالعه همچنین نشان می‌دهد که مسلمانان و زرتشتیان تحت تأثیر همسایگی و هم‌نشینی با یکدیگر بوده‌اند، نگرشی که بدون توجه به مذاهب آن‌ها در تمام خانه‌های ایران مشابه است.

به‌جز موارد عنوان شده، به‌طور خاص مطالعه‌ای به‌صورت مشخص در حوزه مسکن زرتشتی و بررسی ساختار معماری، الگوهای فعالیتی حاکم و سبک زندگی در این خانه‌ها پژوهشی صورت نگرفته است که شاید از عمده علل این موضوع کمبود اطلاعات کافی در این زمینه و یا مشکلات متعدد دیگری در دست‌یابی به منابع در این حوزه بوده است. بر همین اساس هدف این پژوهش به‌طور کلی واکاوی و بررسی ساختار فضایی این خانه‌ها با تأکید بر الگوهای زندگی و ابعاد فرهنگی و اعتقادی حاکم بر این نوع خاص از مسکن ایرانی می‌باشد.

۳- مبانی نظری

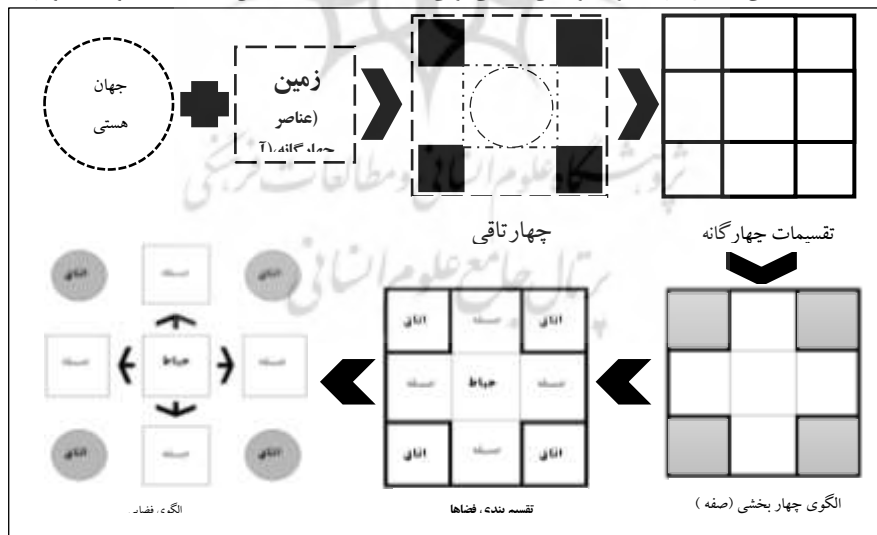
۳-۱- خانه در دین زرتشت

همان‌گونه که در غالب فرهنگ‌های اساطیری و مقدس و همچنین در باور ایرانیان باستان، کهن‌الگوی آفرینش در دو بعد متقارن شکل می‌گیرد که یکدیگر را در ساختاری مشخص هم‌پوشانی می‌کند (پورداوود، ابراهیم، ۱۳۲۶). در یک سو آسمان و کیهان و طبقات عرش و در سویی دیگر زمین و دربرگیرنده آن‌ها با مظاهری همچون رشد و زندگی و کمال و تولد و مرگ و حیات که در این نظام متقارن، زمین که در درونی‌ترین لایه‌های مفهومی خود، شکلی از (عناصر چهارگانه تشکیل‌دهنده) آن را به‌عنوان یک شالوده ذاتی به همراه دارد و به‌نوعی چرخه زندگی و حیات طبیعی را در بر می‌گیرد (آذرگشسب، اردشیر، ۱۳۵۶). تصویر ۱.

تصویر ۱: عناصر چهارگانه در اعتقاد زرتشتیان، (مأخذ: نگارنده)

جهان‌بینی حاصل از این تفکر الگو، فرم و شکلی در معماری را پدید آورده است که بر مبنای عناصر چهارگانه که مظهر زمین و حیات دنیوی انسان است، لذا؛ همین امر موجب گردیده تا شکل و فرم خانه که از ابتدایی‌ترین آثار معماری است، متأثر از همین جهان‌بینی‌های فکری باشد. در اوستا و گفتارهای اعتقادی در زرتشت همواره در باب خانه و خانه‌سازی مبنای کلی وجود داشته است. بدین‌گونه که آمده است، به دلیل بروز سرمای کشنده در سرزمین اصلی آریایی‌ها به دنبال آن دستور ساخت خانه برای حفظ نسل آمده است. پس غاری بساز که مربع باشد و هر ضلع به درازای یک میدان اسب باشد. آنجا که آب را به اندازه مساحت هزار قدم انبار کن، آنجا بازاری بساز در آن سبزیجات و خوراکی‌ها فاسد نشده باشد در آنجا خانه‌هایی با طاق‌ها و قوس‌ها باشد دیوارها و حصارهایی باشد (وندیداد، ۴۰۳). از این‌رو زرتشتیان بر این باور بودند که این عناصر چهارگانه مظهر پاکی و حیات است بنابراین چنین اعتقاداتی مبنای کلی تقدس عناصر چهارگانه در بطن زندگی ایرانیان قبل از اسلام بوده است که همواره می‌کوشیدند تا تجلی و نمود این ویژگی‌ها را در همه عرصه‌های زندگی و بال خصوص معماری خانه‌های خود بکار گمارند (شهمردان، رشید، ۱۳۳۶). الگوی غالب در معماری خانه‌های قبل از اسلام که منتسب به زرتشتیان است از الگویی بر پایه الگوی چهار صفه‌ای و یا چهاروجهی است که روند شکل‌گیری این الگو باتوجه‌به قداست عناصر چهارگانه و مبنای فکری چون نوشته‌های دینی و اعتقادی در فرهنگ زرتشتیان شکل گرفته و نمود آن را می‌توان در معماری‌های آنان مشاهده نمود. تصویر ۲.

تصویر ۲: الگوی مسکن زرتشتی، (مأخذ: نگارنده)

۳-۲- مبنای اعتقادی حاکم بر خانه‌های زرتشت

باتوجه‌به اینکه مهم‌ترین دین ایرانیان در قبل از اسلام که پیامبر آن زرتشت و اعتقاد به خدای یگانه داشته است، دین زرتشت است که کتاب دینی آن‌ها اوستا است (دورانت، ۱۹۵۶). برخی پژوهشگران قسمتی از اوستای قدیم که وندیداد نام دارد را یکی

از بخش‌های پیشین اوستای حاضر می‌دانند که بیشتر احکام و جزئیات دینی زرتشتیان در این قسمت بیان شده است. پیروان دین زرتشت در قرآن کریم در آیه ۱۷ سوره حج با عنوان (مجوس) ذکر شده‌اند. زرتشتیان معتقدند که برای تدبیر عالم دو مبدأ وجود دارد: خیر و دیگری شر. اولی نور و دومی ظلمت است آن‌ها ملائکه را مقدس دانسته و بدون این که مانند بت پرستان برای آن‌ها بت درست کنند به آن‌ها توسل و تقرب می‌جویند (ترجمه تفسیر المیزان ج ۵۰۶، ۱۴). با بررسی در متون اعتقادی و آیینی زرتشتیان، می‌توان مشاهده نمود که شیوه زندگی کردن از جمله سبک زندگی جمعی و اجتماعی در دین زرتشت از اهمیت والایی برخوردار بوده است. چراکه در برخی از منابع بر جنبه‌های مختلف زندگی و زندگی‌نامه و نیک و پاک زندگی کردن به صورت مکرر توصیه شده است (رضی، هاشم، ۱۳۷۸). برای بررسی و دست‌یابی بدین منظور با بررسی منابع دینی و تاریخی موجود در ارتباط با این موضوع را استخراج و سپس مبانی مرتبط با سبک زندگی و معماری خانه زرتشتی را دسته‌بندی نموده که در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱: مبانی مرتبط با سبک زندگی زرتشتیان در خانه، (مأخذ: نگارنده).

اصول مستخرج	تفسیر شکلی و کالبدی	محتوا	رفرنس	متون دینی و مذهبی
مبانی مرتبط با وجود فضای عبادی و مذهبی در خانه (تأکید بر عبادت در خانه)	تأکید بر عبادت در نتیجه لزوم عبادت در خانه	خانه محل خانواده، امرامعاش می‌باشد	اوستا، یسنه هات ۳۹، ص ۱۸۸	ای آفریننده جهان جسمانی، خوش‌ترین جای زمین کجاست؟ ای زرتشت، جایی که مرد پارسا خانه‌ای بسازد که دارای آتش و گاو و گوسفند و زن و فرزند و اهل بسیار باشند.)
	لزوم بجا آوردن عبادت و ستایش به‌طور مکرر در خانه به گونه‌ای که خانه محلی باشد برای ستایش و پرستش خداوند یکتا	تأکید بر ستایش و عبادت در خانه	اوستا، یسنه هات ۵۳، ص ۱۱۹	بشود که در این خانه فرمان‌برداری از نافرمانی، اشتی بر جنگ، فروتنی بر خود پسندی، گفتار راست بر دروغ و مرد آشو بر ناپاک چیره شود، در این خانه بهترین ستایش‌ها شنیده شود
	فضایی برای عبادت روبه‌قبله	جهت قبله (نور و روشنائی)	وندیداد فرد گرد دوم بند ۲۵	برای سپاس خدا به نماز به ایست و قبله نور باشد تشکیل خانواده بده و خانه‌ای بساز که اولین گام آبادانی است
	التزام پرستش در خانه	ستایش پروردگار و پاک زیستن	اوستا، یسنه‌ها ۴۵، ص ۱۰۳	-همگان بایستی تا اورا شناسا و ستایشگر و سپاس گذار باشی و پویان آن راه رستگاران و نیکش شویم و به موجب نیک منشی مان که رستگاران می‌سازد اورا بخواهیم تا در کار و کوشش به شیوه برزبگری و پرورش ستوران برای یک زندگی خوش یاریمان کند
مبانی مرتبط با فضای میهمان و فضاهای اجتماعی در خانه (تأکید بر زندگی جمعی و اجتماعی)	مکانی برای برگزاری جلسات دینی و مذهبی و گردهمایی‌ها	روابط اجتماعی با دیگران و محترم شمردن بزرگان	اوستا، یسنه هات ۴۲، ص ۱۸۹	همه باید از روی خرد به گفتار و آموزش دیگران گوش فرا دهند به آموزش آن کسی که از روی راستی اندیشه کرده آموزش‌هایش نیک رسان زندگی است؛ و به هنگام در برابر هر دو گروه از راستگویان و دروغگویان برای اثبات آموزش‌هایش ایستادگی کند
	(اهمیت وجود و اختصاص فضاهای گسترده به امور جمعی و اجتماعی) اختصاص فضاهایی در خانه برای گردهمایی‌ها و مهمانی‌ها و ... فضای میهمان	تأکید بر روابط اجتماعی و زندگی جمعی	وندیداد فرد گرد دوم بند ۲۶-۲۸، ص ۱۸-۱۶	جمعی زندگی کن خوب زندگی کن و شاد باش زیرا که بهشت دنیا داشتن مقدمه کسب بهشت آخرت است
	وجود فضایی مناسب برای برپایی جشن و خیرات (نیازمند فضای پخت و پز و آماده سازی) مطبخ، تکریم میهمانان و بزرگان در استفاده از فضای اتاق تنبی (نشستن بزرگان در بالاترین جایگاه فضای میهمان)	تأکید بر میهمان نوازی و اهمیت خیرات دادن در خانه	وندیداد فرد گرد دوم بند ۲۶-۲۸، ص ۱۸-۱۶	جشن برپا کن در طی آن به خیرات بپردازد و صورت دیگران را برخوردار کند و سپاس نعمت خداوند به بخش به آنان ساده زندگی کن و از اسراف به پرهیز عناصر طبیعی را گرامی شمار و در بهره گیری درست از آن‌ها به کوشش بزرگ‌ترها را گرامی شمار جایگاه شایسته شان قرار بده میهمان نواز باش
	ایجاد و وجود فضاهایی برای برگزاری مراسمات در خانه و پخت و پز و نذری (اشپزخانه بزرگ، فضای میهمان بزرگ جهت پذیرایی از میهمانان در مراسمات)	برگزاری مراسمات و گاهنبارهای مختلف به منظور داد ودهش در طول سال	اوستا یسنه هات ۴۸ ص ۱۱۰	چه کسی پذیرا می‌شود؟ با در دست داشتن خوراک و پوشاک. روان کدام یک از ما خواهد ستود؟ برای کدام یک از ما او دهش می‌کند؟ باشد در این خانه زندگی با گروه دلاوران هر جایی که نذر و فدیه ای برایشان اهدا شود ده‌ها هزار فرود می‌آیند چون اب مزد آفریده از دریا روان شوند که تا سهم اب را برای خانه، روستا و شهر خود برند. آنان هر یک از خانه و سرزمین خود را آماده مدافعه و نبردند.
مبانی مرتبط با طهارت و	خانه باید دارای فضایی باشد که بتوان در آن امور نیک و حسنه انجام داد، فضای طاهر در خانه برای ستایش و عبادت	از امور خیر خواهانه و نیک و پاکی باشد که در نتیجه و اسایش و آرامش را برای اهل خانه	اوستا، یسنه هات ۵۳، ص ۱۱۹	بشود که در این خانه فرمان‌برداری از نا فرمانی، اشتی بر جنگ، فروتنی بر خود پسندی، گفتار راست بر دروغ و مرد آشو بر ناپاک چیره شود، در این خانه بهترین ستایش‌ها شنیده شود در این خانه اسایش و شکوه، اسایش دلخواه و پایدار کم مباله، فرزندان نیکوکار به شما ارزانی شود و اشویی و نیکی تا دیر زمان پایدار ماند.

	ساخت اتاق‌هایی خاص در خانه که برای امور خاص و دوران بیماری و. از ان استفاده می‌شده است. اهمیت طهارت و پاکیزگی در خانه	اهمیت به پاکیزگی، تطهیر و پاکی در خانه در خصوص زایمان زنان	وندیداد اوستا، فردگرد پنجم، بخش هشتم، ۴۵، ص ۷۷	ای دادار جهان استومند! ای اشون! هرگاه در خانه‌ی مزدایرستان زن آبستنی پس از بارداری یک یا دو یا سه یا چهار یا پنج یا شش یا هفت یا هشت یا نه یا ده ماهه، کودکی مرده بزاید، مزدایرستان آن زن را به کجا باید ببرند؟
	ایجاد فضایی به دور از دسترسی عمومی و محل گذر اصلی در خانه برای نگهداری زنان باردار و افراد سالخورده که دارای بیماری و ناپاکی هستند	(جایی که زمین ان خشک و بدون رطوبت و درجایی که کمترین گداز و در دورترین محل از سایر فضاهای خانه باشد).	وندیداد اوستا، فردگرد پنجم، بخش هشتم، ۴۶، ص ۷۷	اهوره مزدا پاسخ داد: به جایی در آن خانه‌ی زرتشتی که زمین آن بی آب و گیاه ترین جا باشد؛ گله‌های گاو و گوسفندان کمتر از آن بگذرند؛ آتش - پسر اهوره مزدا - کمتر در آن برافروخته شود؛ دسته‌های برسم ویژه‌ی آیین کمتر بدان برده شود و مردم اشون کمتر از آن بگذرند
	وجود فضای آرمشگاه برای نگهداری بیماران	وجود فضایی برای نگهداری افراد از کار افتاده	وندیداد اوستا، فردگرد پنجم، بخش هشتم، ۵۹، ص ۷۹	هرگاه در خانه‌ی مزدا پرستان زنی بیمار یا مردی «آرمشت» (از کار افتاده) باشد که باید در «آرمشگاه» بماند
	محل زندگی باید طاهر و محل برگزاری عبادت و نماز باید در مکانی تطهیر شده و پاک باشد که آلوده نشود (فضای عبادی باید طاهر باشد)	برای یک زندگی سالم و بدون بدن آسان سالم و پاک باشد لذا تأکید بر طهارت و پاکی	اوستا، یسناها ۴۵، ص ۱۰۳	-داد و این امرداد امشاسپند تندرستی و دیر زیستن است. تن خود را درست و توانا نگاه دارید و از پیدایی که بیماری می آورد دوری کنید خانه و جامه را پاک و بی آلاش نگاه دارید
مبانی مرتبط با شغل ساکنین و امرار معاش (تأکید بر ارتزاق و گذران معیشت)	وجود، فضای مخصوص محصولات (انبار) و فضایی مختص زندگی خانوادگی	خانه محل خانواده و امرار معاش می‌باشد	اوستا، یسنه هات ۳۹، ص ۱۸۸	ای افریننده جهان جسمانی، ای خوش‌ترین جای زمین کجاست؟ ای زرتشت، جایی که مرد پارسا خانه‌ای بسازد که دارای آتش و گاو و گوسفند و زن و فرزند و اهل بسیار باشند.
	تأکید بر وجود مکانی برای حفاظت و انبار کردن محصولات در شهر و خانه و حفاظت از آن‌ها	تأکید بر ساخت شهر و خانه، شغل کشاورزی، انبار سازی محصولات	وندیداد فرد گرد، ۴۰۳، ص ۱۰۳	غاری بساز که مربع باشد و هر ضلع به درازای یک میدان اسب باشد خانه‌ای برای مردم بساز که مربعی باشد و هر ضلعش به درازای یک میدان اسب باشد. آنجا که آب را به اندازه مساحت هزار قدم انبار کن، آنجا بازاری بساز در آن سبزیجات و خوراکی‌ها فاسد نشده باشد در آنجا خانه‌هایی با طاق‌ها و قوس‌ها باشد دیوارها و حصارهایی باشد
	تأثیر به دو صورت بر الگوی خانه: وجود فضاهایی مختص به شغل کشاورزی (انبار، محل نگهداری محصولات و..)	تأکید بر شغل کشاورزی و زراعت به‌عنوان کاری نیکو و پسندیده و حتی برتر از عبادت و نماز -	وندیداد اوستا، فردگرد پنجم	کسی که تخم زراعت می‌باشد اشویی می‌گارد. (خوبی، خیر، کار حسنه) و در ترویج این مزدا می‌کوشد، پادشاه چنین کس با صد دعا و عبادت یکسان و از هر بار ادای مراسم مذهبی و صد هزار فریانی نیکوتر خواهد بود.
	با توجه به موقعیت خانه در زمین‌های کشاورزی معمولاً تخریب و یا تغییر الگوی خانه به ندرت صورت می‌گرفته است.	تأکید بر کشت و زرع و پرورش زمین‌های کشاورزی و داشتن خانه‌هایی آسوده و امن	مینو خرد باب ۲	اری، راستی و نیکویی به پیروزی خواهد رسید بر اثر تیمار و پرورش زمین دارنده کشتزارهای سرشار و خانه‌های آسوده و زیبا خواهیم شد. مزدا اهورا تون و یاریمان خواهد داد تا با شیوه مطلوبی از این آفرینش سودجویی کنیم.
	با توجه به شغل اغلب زرتشتیان ساکن در خانه‌ها به کشاورزی، تأییراتی بر تعداد فضاهای مورد نیاز همچون انبارهای غلات داشته است و وجود انبار در خانه‌ها یکی از الزامات ساخت خانه بوده است.	اهمیت و ارزش شغل کشاورزی	اوستا یسنا هات ۳۱ ص ۹۲.	از میان دو گروه کشاورز و دوستدار ستور و غیر کشاورز، پیرو زمین و چارپایان به کشاورز پناه بردند. چون او بود که تیمارشان می‌کرد و چه بهره اهورای در خورش بود، اما آنکه او کشاورز نبود و رفتار بد داشت هیچ گاه از این موهبت اهورایی بهره ای نمی‌برد.
مبانی مرتبط قیله و جهت گیری بنا (اهمیت قیله و نور)	جهت گیری خانه و فضای عبادت به سمت قیله (نور)	اهمیت جهت گیری خانه	وندیداد فرد گرد دوم بند ۲۵	برای سپاس خدا به نماز به ایست و قیله نور باشد تشکیل خانواده بده و خانه‌ای بساز که اولین گام آبادانی است
	تأکید بر الگوی ۴ وجهی خانه که می‌تواند برگرفته از تقدیس ۴ عنصر مقدس و جهت گیری ان نسبت به ۴ جهت اصلی باشد (فضای عبادی رو به شرق)	اهمیت ساخت خانه به شکل مربعی	وندیداد فرد گرد اول بند ۹ ص ۴۰۳	پس غاری بساز که مربع باشد و هر ضلع به درازای یک میدان اسب باشد خانه‌ای برای مردم بساز که مربعی باشد و هر ضلعش به درازای یک میدان اسب باشد. آنجا که آب را به اندازه مساحت هزار قدم انبار کن، آنجا بازاری بساز در آن سبزیجات و خوراکی‌ها فاسد نشده باشد در آنجا خانه‌هایی با طاق‌ها و قوس‌ها باشد دیوارها و حصارهایی باشد
	ایجاد اسایش از طریق هدایت نور به درون فضا، تعدیل تهویه طبیعی خانه، حفظ اسایش درونی خانه فضاهای بسته اطراف حیاط مانع ورود غریبه‌ها به درون فضا می‌شده است	فضای خانه باید اسایش و آرامش را برای اهل خانه به‌همراه داشته باشد	اوستا، یسنه هات ۵۳، ص ۱۱۹	در این خانه اسایش و شکوه اسایش دلخواه و پایدار کم میابد، فرزندان نیکوکار به شما ارزانی شود و اشویی و نیکویی تا دیر زمان پایدار ماند.

باتوجه به محتوا و مبانی مطرح شده در جدول فوق پنج اصل کلی در حوزه خانه به دست آمده است که لزوم رعایت این اصول در خانه‌های زرتشتی حتماً باید رعایت گردد، بنابراین شیوه زندگی زرتشتی در خانه مبنی بر پنج اصل دینی به شرح زیر می‌باشد (تصویر ۳).

تصویر ۳: اصول حاکم بر سبک زندگی زرتشتی در خانه، (مأخذ: نگارنده)

باتوجه به اصول مستخرج از مفاهیم فوق ۵ اصل کلی در ارتباط با شیوه زندگی در خانه‌های زرتشتی به دست آمد که در ادامه به شرح آن‌ها پرداخته شده است.

• اصل عبادت در خانه

باتوجه به مضامین مطرح شده در جدول بالا و تأکید دین زرتشت بر اهمیت عبادت و ستایش آفریدگار، التزام وجود فضایی به عنوان فضای عبادی و مذهبی در ساخت خانه در دین زرتشت مورد اهمیت و توجه قرار داشته است و به همین دلیل فضایی به شکلی مستقل از سایر فضاهای خانه به این امر اختصاص داشته است.

• اصل طهارت در خانه

در وندیداد، در موضوع الگوهای رفتاری در خانه دستوراتی وجود دارد که رعایت آن‌ها ضرورت دارد. از جمله مواردی که بر این امر قابل تعمیم است و در مطالب فوق بدان اشاره گردید، وجود فضاهایی در انتظام با ساختار استقرار فضایی خانه‌های زرتشتی می‌باشد که در این رابطه وجود فضایی با عناوین، اتاق ناپاک و اتاق پاک در خانه می‌باشد. اتاق ناپاک، فضایی است که افراد بیمار باید به‌دور از سایر فضاهای خانه تا بهبودی کامل در آن فضا نگهداری و پرستاری شوند تا آلودگی به سایر فضاهای خانه انتقال پیدا نکند.

• اصل ارتزاق در خانه

توجه به ارتزاق و نحوه گذران زندگی، به شیوه‌های مختلفی در دین زرتشت مورد توجه قرار گرفته است. از آنجاکه شغل بیشتر ساکنین این خانه‌ها به تأکید مضامین دینی کشاورزی و دامداری بوده است، حتی به شکلی که کشاورزی و بارورسازی خاک از جمله کارهای پسندیده‌ای است که از عبادت کردن و نماز خواندن بالاتر است. لذا وجود فضاهایی در خانه به عنوان انبار محصولات و نگهداری آن‌ها به طبع ارزشمندی این اصل شکل گرفته است.

• اصل زندگی جمعی و روابط اجتماعی در خانه

از جمله مفاهیمی که در دین زرتشت مورد تأکید قرار داشته است اصل زندگی جمعی در عین استقلال فردی است که در متون مذهبی و دینی زرتشتیان نیز تأکید ویژه‌ای بر وجود فضاهای جمعی در خانه داشته است؛ که در همین راستا برای تکریم میهمانان اهل خانه باید کوشا باشند و با برگزاری مراسمات و گه‌نبارهای مختلف ستایش خداوند را به‌جای آورند و آنچه از آیین نیک منشی می‌دانند را به دیگران از راه آموزش‌ها و روابط اجتماعی انتقال دهند. جدول ۱.

• اصل نور و روشنائی در خانه

زرتشتیان نمازهای خود را در خانه به سمت نور به جا می‌آورند و طلوع و غروب خورشید برای آنان اهمیت دارد. آن‌ها همواره نماز خود را به سوی روشنایی انجام می‌دهند چنانچه برای خواندن نماز لزوماً به سمت آتش نمی‌ایستد بلکه رو به سمت روشنایی خورشید یا ماه نموده و از روشنایی آن‌ها جهت عبادت و برای خواندن نماز استفاده می‌کنند. لذا بدین ترتیب در ساخت خانه جهت‌گیری و وجود نور و روشنایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است.

۴- روش تحقیق

پژوهش حاضر در پی دستیابی و شناخت اصول و نظام حاکم بر ساختار خانه‌های زرتشتی می‌باشد که این اصول مستخرج از منابع دینی و اعتقادی زرتشتیان می‌باشد. با توجه به اینکه در بخش مبانی نظری ۵ اصل کلی در حوزه شیوه زندگی در خانه زرتشتی به دست آمد، در ادامه سعی بر آن است تا این اصول را در نمونه‌های انتخابی موردسنجش و بررسی قرار داده و تأثیرپذیری این اصول بر رفتارهای شکل گرفته در خانه و استقرار فضاهای وابسته به این اصول را موردبررسی قرار دهیم. این پژوهش یک تحقیق کیفی مبتنی بر روش توصیفی تحلیلی است و در آن از روش‌های تحلیل محتوا و نیز استدلال منطقی به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات بهره برده شده است. منابع و اطلاعات از طریق روش میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده است. با توجه به مطالب فوق در جمع‌بندی نظام فعالیتی و اصول تأثیرگذار بر شکل خانه‌های زرتشتی، می‌توان اذعان داشت که شکل، ساختار و الگوی خانه در میان زرتشتیان در ابتدا بر پایه هندسه چهاروجهی شکل گرفته است با توجه به این سخن از اوستا که عنوان دارد خانه‌ای بساز که شکل آن مربعی باشد (وندیداد، ۴۰۳). همان‌گونه که در گذشته عناصر چهارگانه برای زرتشتیان مقدس بوده و به نوعی اعتقاد بر این داشتند که این چهارعنصر دربرگیرنده و پاسدار نظام هستی و محیط زندگی می‌باشند، لذا همواره سعی بر این امر داشته‌اند که این عناصر چهارگانه را مقدس و ارزشمند شمارند و از آن‌ها در تمامی سطوح زندگی بهره‌جویند. جهان‌بینی حاصل از این تفکر؛ الگو، فرم و شکلی در معماری را پدید می‌آورد که الگوی غالب معماری خانه‌های زرتشتیان، از الگویی بر پایه الگوی چهارصفه‌ای و یا چهاروجهی تبعیت می‌کنند که روند شکل‌گیری این الگو با توجه به قداست عناصر چهارگانه و مبانی فکری چون نوشته‌های دینی و اعتقادی در فرهنگ زرتشتیان که پیش‌تر عنوان گردید شکل گرفته است.

۴-۱- معرفی نمونه‌های موردی

باتوجه به مطالعه و بررسی اسناد و منابع موجود خانه‌های زرتشتی قبل از اسلام و بعد از اسلام و هم‌نشینی زرتشتیان و مسلمانان در کنار یکدیگر، الگوی خانه‌های زرتشتیان به تبعیت از الگوی معماری مسلمانان، دچار تغییراتی شده که شباهت زیادی به معماری خانه‌های مسلمانان دارد. با بررسی نمونه‌های انتخابی از معماری خانه‌های زرتشتیان، در شهر یزد به‌طور کلی دو الگوی معماری حاکم است: ۱- الگوی چهارصفه‌ای ۲- الگوی حیاط مرکزی.

الگوی چهارصفه‌ای که در نمونه‌های اولیه از مسکن زرتشتیان قابل مشاهده است، حیاط مربع شکلی در مرکز قرار دارد که در چهارسوی آن چهارصفه قرار دارد و حیاط چهارصفه‌ای تنها فضای باز خانه بشمار می‌آید، عمده علل این نوع معماری و الگو می‌تواند مباحث اعتقادی در آیین زرتشتیان و همچنین مباحث امنیتی و سیاسی باشد که سعی شده است که تا حد ممکن از فضای باز و دسترسی مستقیم به بیرون خودداری گردد. همچنین در ساختار خانه‌های با الگوی حیاط دار این امر واضح است که اساس و بنیان این الگو نیز بر پایه الگوی چهارصفه‌ای است ولی با اندکی تغییرات که از تعدد صفه‌ها و ایوان‌های اطراف حیاط کاسته شده و با تغییر کاربری این فضاها به‌صورت فضاهای بسته شکل گرفته‌اند که این تغییرات به‌مرور می‌تواند به دلیل هم‌نشینی مسلمانان با زرتشتیان و همچنین وجود امنیت نسبی بیشتر تأثیرپذیر بوده است (جدول ۲).

جدول ۲: نمونه‌های موردی مورد مطالعه، (مأخذ: نگارنده)

الگوی حیاطدار	الگوی ۴ صغه ای
خانه اهورایی	خانه لعل
خانه مال گنجی	خانه بی بی گل
خانه رئیسی	خانه اشتری
خانه گشتاسب	خانه شهرام

بر همین اساس برای تعمیم بهتر نتایج تحقیق از هر دو گونه شکلی الگوی غالب، ۸ خانه انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت که در نهایت دو خانه که از نظر شکلی و ساختاری کامل‌تر و جامع‌تر، و دارای مستندات بیشتری بودند را انتخاب نموده و سعی بر آن شد زبان الگویی که پژوهش حاضر به دنبال آن است در این دو نمونه انتخابی مورد بررسی قرار گیرد. تصویر ۴.

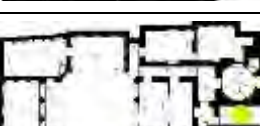

تصویر ۴: نمونه‌های انتخابی مورد مطالعه، (مأخذ: نگارنده)

۴-۲- معرفی فضاها و نظام فضایی نمونه‌ها

باتوجه به وجود دو الگوی غالب معماری در مسکن زرتشتیان (الگوی حیاط دار و الگوی چهار صغه) و تنوع فضایی موجود در این خانه‌ها در این بخش به معرفی فضاهای شکل‌دهنده این دو الگوی مسکن می‌پردازیم، در بخش الگوی چهار صغه‌ای خانه (لعل) و در بخش الگوی حیاط دار خانه (رئسی) انتخاب شده است. با توجه به مطالب عنوان شده در بخش ادبیات و مبانی تحقیق در خصوص سبک زندگی زرتشتیان همان گونه که مطرح شد، فرهنگ زرتشتیان، متأثر از اعتقادات و آداب و سنن و ارزش‌های

حاکم بر زندگی آنان در ارتباط وسیعی با ایدئولوژی و جهانی‌بینی است. لذا در این مرحله با استفاده از مبانی مطرح‌شده و بررسی نمونه‌های موردی، از جمله فضاهایی که در نظام فضایی مسکن زرتشتی می‌توان مشاهده نمود در ذیل عنوان شده است.

جدول ۳: نظام فضایی نمونه‌های انتخابی، (مأخذ: نگارنده)

الگوی حیاط دار (خانه رئیسی)		الگوی ۴ صفه ای (خانه لعل)			
		فضا	موقعیت در خانه	کاربری	فضا
	ارتباطی	هشتی		ارتباطی	ورودی
	ارتباطی مذهبی	راهرو صفه		ارتباطی مذهبی	صفه
	آیینی و مذهبی، ارتباطی	حیاط مرکزی		آیینی و مذهبی، ارتباطی	حیاط ۴ صفه
	مذهبی آیینی	پسکم مس		مذهبی آیینی	اتاق (فضای) پسکم مس
	مذهبی آیینی	وهمن روز		مذهبی آیینی	اتاق وهمن روز
	فضای مهمان	اتاق تنبی		فضای مهمان	اتاق تنبی
	پخت و پز	مطبخ		پخت و پز	مطبخ
	انبار محصولات کشاورزی	انبار		انبار محصولات کشاورزی	انبار
	کاربری نگهداری از افراد بیمار و از کار	اتاق ناپاک		کاربری نگهداری از افراد بیمار و از کار افتاده	اتاق ناپاک
	امور روز مره و فضاهای کمکی برای مهمان‌ها	اتاق خواب/اتاق نشیمن		امور روز مره و فضاهای کمکی برای مهمان‌ها	اتاق

۵- بحث

پژوهش حاضر به دنبال دستیابی به اصول و نظام حاکم بر مسکن زرتشتی است که با بررسی منابع دینی و مذهبی زرتشتیان و همچنین بررسی در الگوهای کالبدی موجود در صدد شناخت و دستیابی به این اصل مهم می‌باشد. همان‌گونه که در بخش ادبیات تحقیق و بخش مرتبط با نمونه‌های موردی بررسی شد نظام ساختاری خانه‌های زرتشتیان متشکل از فضاهایی با کاربری‌های مختلفی است که هر کدام فعالیت مختص به خود را دارا می‌باشد. در بخش مبانی نظری به اصول پنج‌گانه‌ای دست‌یافتیم که عبارت‌اند از: ۱- اصل عبادت در خانه، ۲- اصل طهارت در خانه، ۳- اصل ارتزاق در خانه، ۴- اصل زندگی جمعی در خانه و ۵- اصل نور و روشنایی در خانه می‌باشند، در همین راستا به چگونگی نمود این اصول در نمونه‌های موردی می‌پردازیم.

۵-۱- اصل عبادت در خانه

با توجه به بررسی منابع دینی و ساختار فضایی خانه‌های زرتشتی در نمونه‌های موردی فضاهایی خاص وجود دارند که در ساخت این خانه‌ها مشهود و قابل مشاهده می‌باشد. از جمله این فضاها، اتاق پسکم مس یا فضای عبادی و مذهبی در خانه می‌باشد که همواره در تمامی نمونه‌های انتخابی وجود دارد. در آیین دین زرتشت اهمیت عبادت و برگزاری جشن‌هایی که در بطن خود نمودی ستایش و عبادت است از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است.

واژه جشن، یک واژه بسیار کهن ایرانی است که از ریشه (یز) و یسنا گرفته شده است که به معنی نیایش نماز و شادی است. در ایران باستان رسم بر این بود که کلیه جشن‌ها با پرستش اهورامزدا، ایزدان و ستایش پادشاهان آغاز می‌شد. بدین معنی که قبل از آغاز جشن آیاتی از اوستا و دعای (آفرین نامه) که به معنای آفرینش است سروده و سپس برنامه اصلی شروع می‌شده است (آذرگشسب، ۱۳۵۶). مردم در زمان معینی گرد هم می‌آمدند و به یاد واقعه (پیروزی، ستایش، اتفاقی آسمانی) که برای اجتماع سودی به همراه داشته باشد خدا را ستایش و نیایش می‌کردند این نیایش در واقع قدرشناسی همه‌ساله از خداوندگار بزرگ و توانا بوده است (فروشی، ۱۳۶۰). از دیگر دلایل برپایی این‌گونه جشن‌ها تعلیمات و آموزش‌های دینی و تلاش برای اعمال نیکوکارانه و پاک‌سازی نفس و مقابله با زشتی‌ها بوده است. همواره تأکید بر جسم و روحی سالم را در نظر داشته‌اند و در پی شادی‌آفرینی و نشاط و زدودن خستگی‌ها بوده‌اند (آذرگشسب، ۱۳۵۶). بر همین اساس زرتشتیان به صورت کلی سه دسته‌بندی برای برگزاری مراسمات آیینی دارند که در (جدول ۴) قابل مشاهده می‌باشند.

جدول ۴: عناوین آیین‌ها و مراسمات زرتشتیان، (مأخذ: نگارنده)

جشن‌های آیینی و عبادی زرتشتیان		
مراسمات و جشن‌های ماهیانه	مراسمات و جشن‌های سالیانه جشن‌های ۶ گانه	مراسمات متفرقه
برای هر روز از روزهای ماه یک نام برگزیده بودند و هر گاه نام روز و ماه با هم برابر می‌شد جشن برگزار می‌شده است	جشن‌های سالیانه ۶ عدد است معروف به گاهنبار (به معنای ائبار کردن)	نوروز
فروردین گان (فروهر)	روز خیر در اردیبهشت ماه (چهل و پنجمین روز سال)	لرک یا اجیل مشکل گشا (نذری دادن برای رفع مشکل و گرفتاری)
اردیبهشت گان (بهترین اشویی)	در اوستا گهنبار میدیوشم رو خیر تیر ماه (صد و بیست و پنجمین روز سال)	مراسم پنجه کوچک و پنجه بزرگ: انجام مراسمات نوروزی در خانه (پنجه روز آخر سال و پنج روز اول سال) برگزاری سفره نوروز برای آوردن برکت به خانه
خردادگان (رسایی)		نیایش روز اورمزد اولین روز سال
ششم خرداد (تندرستی)		
تیرگان (تشر)		سیزدهم تیر (ستاره باران)

نوروز بزرگ یا نوروز خردادی (زادروز زرتشت)				
هفدرو (۶ فروردین) رفتن به آتش کده و برپایی جشن آفرینگان	صد و هشتادمین روز سال شهریور ماه	چهارم سوم	هفتم مرداد	امردادگان (جاودانگی)
جشن فروردینگان	ایام سرم در مهرماه دویست و دهمین روز سال	چهارم چهارم	چهارم شهریور	شهریورگان (پادشاهی ارزو شده در کشور)
			شانزدهم مهر (عهد و پیمان)	مهرگان (مهر و محبت)
مراسم نیایشگاه شاه ورهرام ایزد	میداریم: دی ماه. دویست و نودمین روز سال	پنجم پنجم	دهم ابان	آبانگان (آب)
			نهم آذر	آذرگان (آتش)
هیرمبا (راستی و درستی پابنده باد)	گهنبار پنجه معروف است. سیصد و شصت و پنجمین روز سال به عنوان جشن آفرینش	چهارم ششم	اول دی ماه شب چله زمستان	دیگان (دادار آفریدگار)
			دوم بهمن	بهمن گان (اندیشه نیک)
جشن اخلاق، راستی و درستی		چهارم هفتم	پنجم اسفند	اسفندارمذگان (فروتی مقدس و مهر پاک)

با توجه به تنوع مراسمات عبادی به دلیل تعدد جشن‌های آیینی زرتشتیان، عموماً این مراسمات در خانه‌ها و یا بعضاً جشن‌هایی که نیاز به عبادت در معابد و زیارتگاه‌های مخصوص به خود را داشته در آتشکده‌ها و زیارتگاه‌ها برگزار می‌شده است. گاهنبارها یا مراسمات آیینی، در خانه‌ها برگزار می‌گردید و به این صورت که خانه‌ها از قبل گردگیری و نظافت می‌شد فضای حیاط آب‌پاشی و مرتب می‌شد و اتاق مذهبی منزل که در ارتباط با حیاط بوده است برای برگزاری این جشن مهیا می‌گشت. در شیوه برگزاری این جشن‌ها در فضای مذهبی که از حیاط به آن فضا دید مستقیم وجود داشت که صرفاً موبدان زرتشتی اجازه حضور داشتند (حفظ پاکیزگی) دعاهایی بانام (آفرینگان) می‌خواندند و افراد خانواده و خویشاوندان در محل حیاط گرداگرد هم به دعاخوانی و نیایش می‌پرداختند، افراد و شرکت‌کنندگان برای دعاخوانی از فضای حیاط استفاده می‌کردند بدین صورت که به صورت منظم در اطراف حیاط می‌نشستند و در برگزاری جشن‌ها، مراسمات مذهبی، دعاخوانی‌ها و مراسم گرامیداشت درگذشتگان موبدان و ساکنین خانه را همراهی می‌کرده‌اند.

و همچنین در این مراسمات نان‌های کوچکی پخته می‌شد و به هر یک از حاضرین یک قرص داده می‌شد و اغلب فقرا از هر صنف و مذهب، در کوچه‌های مجاور محل برگزاری محل اجرای گهنبار می‌نشستند و پس از آرینگان خوانی یک عدد از این نان‌ها را دریافت می‌کردند لذا در همین راستا خانه به جز محلی برای زندگی محل برپایی مراسمات و جشن‌های عبادی زرتشتیان نیز بشمار می‌رفته است. (جدول ۵).

جدول ۵: عوامل برگزاری مراسمات زرتشتیان، (مأخذ: نگارنده)

علل اصلی برپایی جشن‌ها و مراسمات عبادی در خانه‌های زرتشتیان
پرستش آفریدگار و شکرگذاری در خانه
پرداختن به شادی و نشاط، برطرف کردن خستگی‌های روحی و جسمی، فراهم آوردن سرزندگی به خانه
فراهم آوردن بخشش و کار نیکو، کمک، بخشش و اطعام به فقرا و نیازمندان (خیرات در خانه)
ایجاد همبستگی و اتحاد، وحدت و مجالست بین طبقات مختلف
سخنرانی‌های مفید اخلاقی و آیینی، هدایت و ارشاد

باتوجه به مضامین مطرح شده در جدول بالا، التزام وجود فضایی به عنوان فضای عبادی و مذهبی در ساخت خانه در دین زرتشت مورد اهمیت و توجه قرار داشته است و به همین دلیل فضایی به شکلی مستقل از سایر فضاهای خانه به این امر اختصاص داشته، فضایی که ساختار شکلی و ارتباطی آن متفاوت از سایر فضاهای خانه بوده است.

۵-۲- اصل طهارت در خانه

در بررسی فضایی خانه‌های زرتشتیان فضایی به عنوان فضا یا اتاق ناپاک وجود دارد، که این فضا بدین منظور شکل گرفته است که شخص یا فرد بیمار تا زمان بهبودی در این فضا سکنی گزیند و در نتیجه آلودگی به سایر فضاها انتقال نیابد و در نتیجه طهارت سایر فضاها حفظ گردد. پژوهشگران معتقدند: کمتر دینی مانند دین ایرانیان چنین تأکیدی بر لزوم پاکیزه نگه داشتن تن و روان داشته است (دوست خواه، ۱۳۸۵). مفهوم «پاکی» و «زلالی» در زبان اوستایی، به صورت واژه‌ی «یئوژدائو» بیان شده است. این واژه‌ی مرکب برای نخستین بار در «اوستا»، در هات ۴۵ بند ۸ «گات‌ها» آمده و پس از آن در اوستای متأخر به عنوان مبنای تفسیری، مورد استناد گسترده قرار گرفته است. به کلی که می‌توان گفت شاه کلید تفسیر مسئله‌ی پاکیزگی در اوستا، به‌ویژه بخش «وندیداد»، همین واژه است. در «هات ۴۸ بند ۵» می‌خوانیم: «یئوژدائو مَشیای آلی پی زانتم وهیشتا» یعنی: «پاکیزگی از برای مردم از هنگام زایش بهترین است». در اوستا پاکیزگی بدن از کارهای نیک شمرده شده و آن را یکی از لوازم زندگی بشر و نشان تمدن و تربیت دانسته. این پاکیزگی باید در همه‌ی امور باشد (اشیدری، ۱۳۹۴). بدیهی است که خانه باید وضعیت مناسبی داشته باشد تا این خواسته دینی فراهم شود خانه‌ای که با اقلیم سازگار بوده و فضای دور از آلودگی و تعرض دیگران باشد.

در وندیداد اوستای پیشین، در موضوع الگوهای رفتاری در خانه دستوراتی وجود دارد که رعایت آن‌ها ضرورت دارد. از جمله مواردی که بر این امر قابل تعمیم است، وجود فضاهایی در انتظام با ساختار استقرار فضایی خانه‌های زرتشتی می‌باشد که در این رابطه وجود فضاهایی با عناوین، اتاق ناپاک و اتاق پاک در خانه بر این امر دلالت دارد. اتاق ناپاک، فضایی است که افراد بیمار باید به‌دور از سایر فضاهای خانه تا بهبودی کامل در آن فضا نگهداری و پرستاری شوند تا آلودگی به سایر فضاهای خانه انتقال پیدا نکند. همچنین وجود اتاق پاک که محلی است برای نگهداری ظروف برگزاری مراسمات و جشن‌های آیینی مختلف و همچنین فضایی مذهبی و عبادی بشمار می‌رود، به‌منظور طاهر ماندن و تطهیر فضا از سایر فضاها جدا و حضور همگان در این فضاها جایز نیست چراکه اعتقاد بر این است که فضاهای مذهبی و فضای عبادت همچون فضای اتاق پسکم مس، باید از هرگونه آلودگی دور باشد چراکه فضای برگزاری نماز و عبادت باید پاک و تطهیر باشد لذا ارتفاع فضای اتاق پسکم مس برای طاهر ماندن از سایر فضاها بلندتر و همچنین نوع مصالح استفاده شده در کف‌سازی این فضا از مصالح غیرقابل نفوذ می‌باشد که آلودگی به آن نفوذ نکند.

۵-۳- اصل ارتزاق در خانه

توجه به ارتزاق و نحوه گذران زندگی، به شیوه‌های مختلفی در دین زرتشت مورد توجه قرار گرفته است. از آنجاکه شغل بیشتر ساکنین این خانه‌ها به تأکید مضامین دینی کشاورزی و دامداری بوده است، لذا وجود فضاهایی در خانه به‌عنوان انبار محصولات و نگهداری آن‌ها به طبع ارزشمندی این اصل شکل گرفته است. از جمله عواملی که بر این امر تأکید داشته است، تلاش و استفاده از این منابع در راه امور خیرخواهانه و نیکویی همچون، نذورات و خیرات مکرر در خانه‌ها بوده است که به سبب آن در اوستا، خشنودی و رضای خداوند از بندگان را در انجام امور خیری چون کمک به فقرا و تهی‌دستان دانسته و بر انجام این امور در خانه به‌صورت مکرر توصیه به‌عمل آمده است.

۵-۴- اصل زندگی جمعی در خانه

اهمیت دین زرتشت به تکریم میهمان و میهمان نوازی و برگزاری جشن‌ها و خیرات و مراسمات مختلف در خانه و همچنین تأکید بر فعالیت‌های اجتماعی نظیر خیرات، مراسمات آیینی و گهنباره‌های مختلف، نیازمند فضایی بوده که اولاً پاسخگوی این میزان از استفاده و فضای کافی برای میهمانان را داشته باشد و از سویی دیگر، میزبانی از میهمانان و افراد حاضر در این مراسمات، نیازمند فضایی بزرگ برای پخت و پز و آماده سازی بوده که در نتیجه نیازمند مطبخ بزرگ و در ارتباط نزدیک با فضای میهمان بوده است که امور پخت و پز و آماده سازی و تکریم و پذیرایی از میهمانان به سهولت قابل انجام باشد.

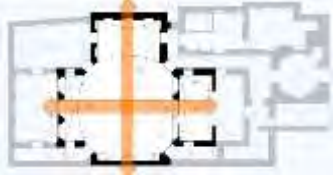
۵-۵- اصل نور و روشنایی در خانه

زرتشتیان نمازهای خود را در خانه به سمت نور به جا می‌آورند و طلوع و غروب خورشید برای آنان اهمیت دارد. زرتشتیان همواره نماز خود را به سوی روشنایی انجام می‌دهند چنانچه برای خواندن نماز لزوماً به سمت آتش نمی‌ایستند بلکه رو به سمت روشنایی خورشید یا ماه نموده و از روشنایی آن‌ها جهت پرستش و برای خواندن نماز استفاده می‌کنند. لذا بدین ترتیب در ساخت خانه وجود نور و روشنایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. در خانه‌های زرتشتیان کانون روشنایی و مرکز اصلی نور حیاط خانه است (حیاط چهارصفه در الگوی چهارصفه و حیاط مرکزی در الگوی حیاطدار) چرا که سایر فضاهای خانه روزن یا ارتباط مستقیمی با محیط بیرون ندارند. بدین گونه که تنها فضایی که ارتباط مستقیمی با فضای باز دارد حیاط می‌باشد که علاوه بر عوامل کاربردی همچون تهویه و تعدیل هوا نقطه عطفی است برای تأکید بر نور و روشنایی و مباحث اعتقادی چون قبله و محل عبادت در خانه که به همین دلیل فضای عبادت یا اتاق پسکم مس با فضای حیاط به صورت مستقیم در ارتباط می‌باشد و همواره این فضا در جبهه رو به شرق قرار می‌گیرد که محل طلوع خورشید است. وسعت فضاهای باز نسبت به فضاهای بسته در خانه‌های زرتشتیان بسیار کم است. از جمله علل اصلی این ساختار و چیدمان فضایی در این خانه، تأکید بر اصل نور و روشنایی بوده است چرا که نور در مبانی زرتشتیان به عنوان قبله برای ستایش خداوند است به همین منظور معماران در ساخت خانه‌های زرتشتی به گونه ای عمل کرده‌اند که شخص با ورود به فضای خانه با محیطی تاریک روبرو می‌شود که در انتهای آن روشنایی متمرکز شده ای نمایان است که این روشنایی را می‌توان در حیاط چهارصفه یا حیاط مرکزی مشاهده نمود که حیاط به نوعی در ارتباط با فضا و اتاق عبادی پسکم مس و استفاده از آن در برگزاری مراسمات کاربردی مذهبی پیدا می‌کرده است لذا هدایت نور به این فضا بدین سبب برخاسته از مبانی اعتقادی ساکنین می‌باشد و از جهتی دیگر به دلیل حفظ امنیت و اسایش ساکنین، سایر فضاها به محیط بیرون به فاقد ارتباط مستقیم بوده‌اند.

۶- تجزیه و تحلیل داده‌ها

۶-۱- تحلیل‌های شکلی و کالبدی، الگوی حیاط

با توجه به مطالب ارائه شده در بخش ادبیات تحقیق، اعتقادات زرتشتیان در خصوص تقدس عناصر چهار گانه در زندگی و تجلی و نمود این ویژگی‌ها در همه عرصه‌های زندگی و بالخصوص معماری خانه، بنابر این فرم و الگوی چهارصفه در خانه‌سازی آن‌ها نمود پیدا کرده است. حیاط منبع نور و مشخص کننده جهت خواندن نماز و با ترکیب با فضای صفا اصلی محلی مذهبی نیز به شمار می‌آید. حیاط با پذیرفتن نقش مذهبی از این بابت تسهیلات پذیرفته است اولین تأثیر مربع بودن آن است که هم الگو و شکل مربع و هم عدد ۴ به دلیل تقدس عناصر اربعه در نظر زرتشت مورد توجه بوده است. الگویی که حیاط در مرکز و چهارصفه که مستقیم با حیاط در ارتباط هستند در اطراف آن شکل گرفته است. در خصوص الگوی حیاط مرکزی، این الگو نیز بر پایه همان الگوی چهارصفه ای بوده که به مرور زمان و تاثیرپذیری از هم نشینی با مسلمانان و تعاملات فرهنگی، اعتقادی و آزادی‌های سیاسی و اجتماعی تا حدودی از حالت چهارصفه‌ای خارج شده و شکل بازتری به خود گرفته، تعداد صفاها کمتر شده و اغلب بجای صفا معمولاً اتاق بسته با کاربری‌های مختلفی قرار گرفته است (تصویر ۵).

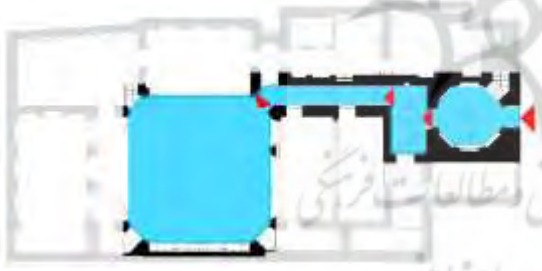
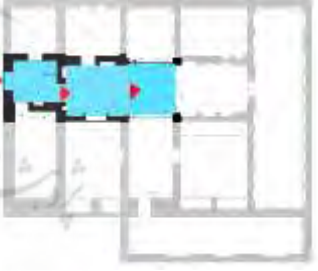

الگوی شکلی حیاط در دو نمونه الگوی چهار صغه ای و حیاط دار	
حیاط دار خانه رئیسی	چهار صغه خانه لعل
	

تصویر ۵: الگوی کالبدی حیاط در نمونه‌های انتخابی، (مأخذ: نگارنده).

۶-۱-۱- سلسله مراتب فضایی

نظام ساختاری و فضایی خانه‌های زرتشتی با توجه به بررسی نمونه‌های موردی دارای نظام ارتباطی مشخصی است، بنابر این به ترتیب با ورود به فضای تقسیم یا هشتی بعد از ورودی، شخص از طریق یک فضای ارتباطی به سمت فضاهای داخلی خانه هدایت می‌شود؛ که این فضای ارتباطی در الگوی چهار صغه‌ای، عموماً یکی از صغه‌ها بعنوان فضای واسطه، نقشی ارتباطی دارد و در الگوی حیاط مرکزی معمولاً راهرو و دالان اتصال دهنده ورودی خانه به فضاهای درون خانه است (تصویر ۶).

ورودی خانه و فضاهای واسطه نقش هدایت‌کنندگی در ورود میهمانان به فضای خانه را داشته که این ارتباط مستقیماً با فضای حیاط که محل برگزاری مراسمات است دسترسی مستقیم دارد و بنظر می‌رسد جهت سهولت آسان در رفت و آمدها از سلسله مراتب پیچیده صرف نظر شده و ارتباط درون به بیرون تاحدودی به شکل مستقیم در نظر گرفته شده است.

ورودی خانه در ارتباط با فضاهای داخلی	
الگوی حیاط دار	الگوی چهار صغه
خانه رئیسی	خانه لعل
	
	

تصویر ۶: سلسله‌مراتب ارتباطی در دو الگوی مسکن زرتشتی، (مأخذ نگارنده)

۶-۲- تحلیل‌های مبنی بر الگوهای فعالیتی و نظام استقرار فضایی خانه‌ها

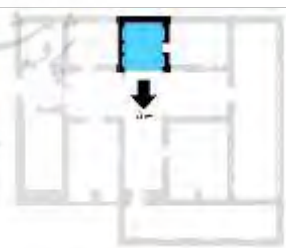

در این مرحله از پژوهش، برای دست‌یابی به الگوهای فعالیتی حاکم بر نظام فضایی خانه‌ها باید شناخت کاملی از فضاها، فعالیت‌های درون فضایی و نوع کاربری‌ها داشت، بنابراین در این مرحله به معرفی فضاهایی که بیشترین تأثیر را با توجه به مفاهیم و منابع دینی بر نظام فعالیتی ساکنین دارا هستند پرداخته خواهد شد.

۶-۲-۱- اتاق پسکم مس (فضای عبادت)

با توجه به بررسی نمونه‌ها و انطباق آن با مبانی دینی و اعتقادی زرتشتیان، الگویی جامع که خانه‌های زرتشتیان مبتنی بر آن شکل گرفته است، چهار ایوانه یا چهارصفه است که به زبان دری چهار «پسکَم» به معنای چهاربخش یا چهار قسمت است. «عدد چهار را در ساختمان سازی به‌عنوان نشانهٔ چهار عنصر سازندهٔ طبیعت، باید در اندیشه‌های زروانی جستجو کرد. در دین زرتشت، نور قبله است و فازه‌های چهار پسکمی به گونه ای است که هیچ گاه پشت به خورشید نمی‌کرده اند» (رمضانخانی، ۱۳۸۹).

اتاق پسکم مس از نظر ارتفاع از سایر اتاق‌ها بزرگ‌تر است و از حرمت بیشتری برخوردار است. صفا رو به شرق باید بلند ساخته می‌شد. مراسم مذهبی نماز مراسم مربوط به درگذشتگان و مراسم عید نوروز در خانه صرفاً در این فضا برگزار می‌شود. پشت‌بام این اتاق نسبت به بخش‌های دیگر بام بلندتر است که اغلب از آجر فرش شده است و در تابستان‌ها جایگاهی مناسب برای نمازگزاران زرتشتی محسوب می‌شود. در اتاق پسکم اتاق دیگر جای گرفته است به نام اتاق وهمن روز (اتاق پاک) که از سایر اتاق‌ها متمایز است به اعتقاد زرتشتیان این اتاق محل فرود آمد فروهر است اغلب اعمال دینی این اتاق انجام می‌شود. اتاق پسکم مس دلیل شاخص بودنش نسبت به سایر اتاق‌ها تزئینات بیشتری در آن دیده می‌شود تزئینات این صفا شامل قوس‌ها، تعدد طاقچه‌ها و استفاده از گچ در قاب کردن طاقچه است که با گذاشتن گلدان‌های استیل یا چینی با شاخه‌های مورد و آتشدان یا آویزهای اسفند همراه است به‌طور کلی میزان استفاده از تزئینات و رنگ در خانه‌های زرتشتی بسیار کم است و بیشتر شامل شکل‌ها در چرخه خورشید گل ۱۲ پر و عبارت اندیشه نیک گفتار نیک و پندار نیک می‌شود.

زرتشتیان نمازهای خود را در خانه به سمت نور به جا می‌آورند و طلوع و غروب خورشید برای آنان اهمیت دارد به همین جهت اتاق پسکم مس به دلیل جایگاه عبادی و مذهبی که در فرهنگ دینی زرتشتیان داشته است، رو به قبله یعنی در جبهه‌ای از خانه قرار می‌گرفت که رو به سمت شرق یعنی محل طلوع خورشید باشد (تصویر ۷).

موقعیت اتاق پسکم مس در نمونه‌های موردی	
الگوی چهار صفا	الگوی حیاط دار
خانه لعل	خانه رئیسی
	

تصویر ۷: موقعیت اتاق پسکم مس در نمونه‌های انتخابی، (مأخذ: نگارنده).

ارتفاع اتاق پسکم مس از سایر اتاق‌ها بالاتر است و نوع کف‌سازی این فضا متمایز از سایر اتاق‌ها است و معمولاً از جنس سنگ قله‌ای است که مانع نفوذپذیری گردد و همواره تطهیر و پاکیزه بماند. در زیر ویژگی‌های کلی فضای پسکم مس معرفی شده است (جدول ۵).

جدول ۵، ویژگی‌های کلی فضای پسکم مس، مأخذ: نگارنده

ارتفاع بلندتر نسبت به سایر فضاها	طاقچه‌های متعدد	ارتباط به یک یا دو اتاق	تزئینات و کف سازی متمایز و غیر قابل نفوذ	قرارگیری در ضلع شرقی (بحث اعتقادی قبله و نور)
شاخص نمون این فضا از سایر صفاها و فضاها، دوری از الودعی ها و ناپاکی‌ها	قرار دادن اتشدان ها و گلدان‌ها و قاب عکس‌های درگذشتگان	ارتباط مستقیم با اتاق پاکی (اتاق نگهداری وسایل و ظروف مراسم مذهبی)	تزئینات کج بری و کف سازی قلوبه سنگ و بعضاً اهنک و سیمان کاری برای قابلیت شستشوی راحت‌تر و غیر قابل نفوذ بودن	برای سپاس خدا به نماز به ایست و قبله نور باشد تشکیل خانواده بده و خانهای بساز که اولین گام آبادانی است. وندیداد فرد گرد دوم بند ۲۵
				

۶-۲-۲-اتاق پاک (وهمن روز)

اتاق پاک، اتاقی است در ارتباط با اتاق پسکم مس که محل نگهداری قاب عکس درگذشتگان و محل برگزاری اعمال دینی چون اوستا خوانی در این فضا برگزار می‌شود. همچنین ظروف مخصوص برگزاری مراسمات مذهبی، خیرات و نذورات نیز به دلیل طاهر ماندن و عدم دسترسی همگان و جلوگیری از امکان الوده شدن، در این فضا نگهداری می‌شوند. از جمله خصوصیات اصلی این فضا، ارتباط و ورود به آن صرفاً از طریق صفا اصلی امکان پذیر است و در اتاق تاقلچه‌های متعددی برای قرار دادن شمعدان‌ها شاخه‌های مورد و اویشن و همچنین قاب عکس درگذشتگان وجود دارد (تصویر ۸).

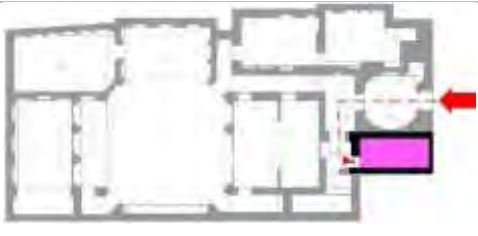
موقعیت اتاق پاک در پلان نمونه‌های موردی	
الگوی چهار صفا	الگوی حیاط دار
خانه لعل	خانه رئیسی
	

تصویر ۸: موقعیت اتاق پاک در نمونه‌های انتخابی، (مأخذ: نگارنده)

۶-۲-۳-اتاق ناپاک

همانطور که پیش‌تر مطرح گردید در نظام فضایی و ساختارخانه‌های زرتشتی در هر دو الگو فضایی با عنوان اتاق ناپاک وجود دارد. اتاق ناپاک فضایی است که از نظر سلسله مراتب و محل قرارگیری از سایر فضاهای اصلی خانه همچون، فضای عبادت، فضای میهمان و مطبخ دارای فاصله بیشتری است، قرارگیری این فضا با توجه به منابع دینی که تأکید بر آن داشت که افراد بیمار و از کار افتاده (با توجه به مسری بودن بیماری‌ها) و همچنین زنان باردار در این فضا نگهداری شوند. از جمله علل اصلی این موضوع با توجه به برگزاری مراسم‌های مختلف در خانه به جهت جلوگیری از انتقال الودگی‌ها و بیماری به سایر افراد ساکن در خانه و سایر فضاهای خانه و طاهر ماندن این فضاها بوده است (تصویر ۹).

موقعیت اتاق ناپاک در پلان نمونه‌های موردی

الگوی چهار صفه	الگوی حیاط دار
خانه لعل	خانه رئیسی
	

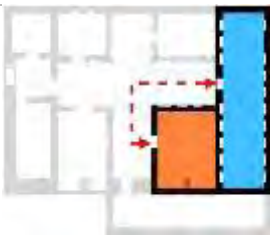

تصویر ۹: موقعیت اتاق ناپاک در نمونه‌های انتخابی، (مأخذ: نگارنده)

۶-۲-۴- اتاق تنبی (فضای میهمان)

در بررسی نمونه‌های موردی، اتاق تنبی در ساختار فضایی این خانه‌ها عموماً در واپسین بخش از سلسله مراتب استقرار فضایی و در انتهای خانه قرار دارد بنابراین میهمان معمولاً از فضاهای نیمه عمومی خانه عبور می‌کند تا به اتاق مخصوص برسد. شکل و ابعاد کالبدی این فضا در نمونه‌های با الگوی چهار صفه به صورت مستطیل و با طول زیاد و در الگوی حیاط دار به کشیدگی الگوی چهار صفه‌ای نیست و عموماً از ابعاد کمتری برخوردار است.

طریقه نشستن در این اتاق نیز بدین شکل است که بزرگ‌ترین و ارجمندترین میهمانان در انتهای اتاق نشسته و بقیه نزدیک به در ورودی اتاق می‌نشینند و همین سبب ارج نهادن به میهمانان و بزرگان می‌شود. از طرفی معمولاً در مراسم مذهبی از آن به‌عنوان محل خوردن غذا استفاده می‌شود و سفره اصلی که مختص مراسم است در آن گذاشته می‌شود و از میهمانان پذیرایی می‌شود. به جهت سهولت در پذیرایی و تکریم میهمانان، اتاق تنبی در الگوی چهار صفه‌ای در نزدیکی فضای مطبخ و آشپزخانه قرار دارد که فاصله این دو فضا در الگوی حیاط مرکزی بیشتر از الگوی چهار صفه‌ای است. در الگوی چهار صفه‌ای راه دسترسی به این فضا ابتدا پس از ورود به حیاط مربعی و از طریق یکی از صفه‌ها که ارتباطی و همچنین از آن به‌عنوان فضای نشیمن نیز استفاده می‌شود ارتباط دارد (تصویر ۱۰).

موقعیت اتاق تنبی در نمونه‌های موردی

الگوی چهار صفه	الگوی حیاط دار
خانه لعل	خانه رئیسی
	
السی (فضای میهمان)	تنبی (فضای میهمان)
مطبخ (السی‌خانه)	مطبخ (السی‌خانه)

تصویر ۱۰: موقعیت اتاق طنبی در خانه، (مأخذ: نگارنده)

جدول ۶: ویژگی‌های کلی اتاق تنبی - فضای میهمان، (مآخذ: نگارنده)

قرارگیری در انتهای خانه (بیشترین عمق)	فضای عریض و طولی	استفاده دوگانه (اجتماعی اقتصادی و مذهبی)	دارای شکلی کارکردی و چند عملکردی	دسترسی از طریق صفاها به حیاط	دسترسی نزدیک با مطبخ
تکریم میهمان و دسترسی راحت‌تر برای پذیرایی و همچنین موارد امنیتی و سیاسی	بزرگ بودن فضا برای جای دادن میهمانان و افراد بیشتری در این فضا	استفاده از این فضا برای پذیرایی، سفره شام و مراسمات شادی و خیرات	فضای میهمان، برگزاری جلسات دینی و معنوی علاوه بر برگزاری مراسمات و خیرات	ارتباط از طریق یک ورودی و مسیر ارتباطی	سهولت خدمات دهی و پذیرایی راحت‌تر

۷- نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه در پژوهش حاضر مطرح شد می‌توان نتیجه گرفت که در ساخت و شکل‌گیری خانه‌های زرتشتی تفاوت جهان‌بینی و اصول اعتقادی منجر به شکل‌گیری الگوهای متفاوت رفتاری شده و در نتیجه الگوی فضایی، کالبدی و معماری در ارتباط با آن تحول یافته است که در پی آن فضاهای خاصی با کاربری و ویژگی‌های فعالیتی مختص به خود را پدید آورده است. با بررسی نمونه‌های موردی در هر دو الگوی انتخابی از مسکن زرتشتیان، فضاهای مشترکی وجود دارد که این فضاها علی‌رغم تفاوت در الگوی ساخت خانه‌ها همواره دارای الگو و نظام‌های فعالیتی یکسانی می‌باشند که از جمله این فضاها: ۱- اتاق پس‌کم مس ۲- اتاق تنبی ۳- اتاق پاک، ۴- اتاق ناپاک، ۵- انبار نگهداری غلات و محصولات، ۶- مطبخ بزرگ می‌باشد. پس از بررسی نظام ساختاری نمونه‌های موردی و مبانی دینی زرتشتیان و بررسی فضاهای مشترک موجود در هر دو الگوی مورد مطالعه، اصولی به‌عنوان اصول و ویژگی‌های معماری خانه‌های زرتشتیان استخراج و تبیین گردید که این ویژگی‌ها برآیند مبانی فکری، اعتقادی، فعالیتی و کارکردی ساکنین این خانه‌ها می‌باشد که در دین زرتشت بدان‌ها توجه ویژه‌ای شده است. این اصول عبارتند از: ۱- اصل عبادت ۲- اصل طهارت ۳- اصل زندگی جمعی در خانه در عین استقلال فردی ۴- اصل ارتزاق ۵- اصل نور و روشنایی.

در ارتباط با اصل عبادت می‌توان به اختصاص دادن و وجود فضایی در خانه که صرفاً نماز و امور مذهبی و مراسمات در این فضا برگزار می‌گردد و همچنین جهت‌گیری خانه و فضای عبادت رو به قبله (شرق) که محل طلوع خورشید است می‌باشد لذا وجود این فضا بر ساختار و جهت‌گیری خانه تأثیر بسزایی دارد. در ارتباط با اصل طهارت، تأکید بر ساخت و وجود فضایی بعنوان اتاق ناپاک برای نگهداری بیماران و افراد از کار افتاده در این مکان است که آلودگی به سایر فضاهای خانه انتقال پیدا نکند، همچنین لزوم بر ساخت و ایجاد فضایی تطهیر شده در خانه برای نگهداری ظروف مختص مراسمات مذهبی و خیرات و جشن‌های ایینی و همچنین نگهداری قاب عکس درگذشتگان و انجام امور مذهبی چون اوستا خوانی با عنوان اتاق پاک یا اتاق وهمن روز که همواره بر پاک‌ی این فضا تأکید شده است. از دیگر عوامل تأکید کننده بر این اصل، طاهر بودن فضای مخصوص عبادت است که این فضا در همین خصوص دارای شکل کالبدی و متمایزی از سایر فضاها در خانه می‌باشد، ارتفاع بلندتر از سایر فضاها و همچنین استفاده از مصالح غیر قابل نفوذ در این فضا که امکان نفوذ الودگی در این فضا به حداقل میزان خود برسد.

در ارتباط با اصل زندگی جمعی در خانه تأکید بر تکریم میهمان و وجود فضایی مناسب برای میهمانان (اتاق تنبی)، وجود آشپزخانه و مطبخ بزرگ و ارتباط نزدیک با فضای میهمان برای سهولت در پذیرایی و تکریم میهمانان و همچنین سهولت در پخت و آماده‌سازی نذورات و خیرات در خانه، تنوع فضاهای جمعی در خانه و استفاده از سایر اتاق‌ها بعنوان فضای نشیمن و با توجه به تأکید مبانی دینی در خصوص پای بندی به زندگی مشترک و تک همسری و ازدواج فرزندان و مستقل شدن آن‌ها خانه همواره جایگاه استقرار یک خانوار بوده است.

در ارتباط با اصل ارتزاق، تأکید بر ارتزاق جمعی با تأکید بر ادای خیرات و نذورات، اختصاص فضایی بعنوان انبار نگهداری محصولات و تولیدات کشاورزی، همچنین لزوم وجود مطبخ بزرگ برای سهولت در امور مرتبط با این اصل می‌توان اشاره نمود. در نهایت در ارتباط با اصل نور و روشنایی در خانه‌های زرتشتیان، از انجایی که نور و روشنایی برای آنان مقدس می‌باشد بنابراین لزوم ساخت حیاط در مرکز بنا به منظور تامین نور خورشید برای فضاها از جمله فضای عبادی مورد توجه قرار داشته است و لزوم استقرار شمعدان و آتش‌دان در فضای عبادی به منظور وجود منبع و مرجع نور و همچنین قرارگیری فضای حیاط در ارتباط با فضای عبادی و جهت‌گیری فضای عبادی نسبت به حیاط که در طول روز بیشترین میزان نور و روشنایی را دریافت کند از جمله علل اصلی توجه به این اصل در ساخت خانه‌های زرتشتیان بوده است. در پایان اصول حاکم بر معماری خانه‌های زرتشتی و نمود این اصول در زندگی ساکنین خانه‌ها در جدول ۷ قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۷: اصول حاکم بر ساختار خانه‌های زرتشتی شهر یزد، (مأخذ: نگارنده)

اصل عبادت در خانه	اختصاص فضایی خاص به منظور عبادت (عبادت تنها در این فضا امکان پذیر بوده است) جهت‌گیری فضای عبادت رو به قبله (نور و روشنایی) برگزاری جشن‌های ایینی و دینی در خانه برپایی خیرات در فضای خانه	اصول حاکم بر مسکن زرتشتیان
اصل طهارت در خانه	تأکید بر وجود فضایی مختص بیماران نگهداری ظروف مربوط به مراسمات ایینی و جشن‌ها در یک فضای طاهر تأکید بر طاهر بودن و طهارت در فضای عبادی (عدم ورود همگان به این فضا)	
اصل ارتزاق در خانه	توجه به ارتزاق جمعی و تأکید بر ادای نذورات و خیرات مکرر در خانه اختصاص فضایی برای نگهداری محصولات و تولیدات کشاورزی اختصاص و وجود مطبخ بزرگ برای راحتی انجام امور پخت و پز و خیرات در خانه	
اصل زندگی جمعی در خانه	اهمیت و تأکید و تکریم میهمان و لزوم اختصاص فضایی جهت پذیرایی میهمانان (اتاق تنبی) وجود آشپزخانه بزرگ و در ارتباط نزدیک با اتاق میهمان برای نذورات و مراسمات و برگزاری جشن‌ها تنوع فضاهای جمعی متعدد به منظور فعالیت‌های اجتماعی خانه محل استقرار صرفاً یک خانوار بوده است	
اصل نور در خانه	لزوم ساخت حیاط در مرکز بنا به منظور تامین نور خورشید برای فضاها از جمله فضای عبادی لزوم استقرار شمعدان و آتش‌دان در فضای عبادی به منظور وجود منبع و مرجع نور در فضا	

منابع و مأخذ

- آذرگشسب، اردشیر. (۱۳۵۶). آئین برگزاری جشن‌های ایران باستان. نگارش اردشیر آذرگشسب. نشر: بنیاد انتشارات فرهنگ آریائی.
- اشیدری، جهانگیر. (۱۳۹۴). دانشنامه مزدیسنا، نگارش دکتر جهانگیر اشیدری، نشر مرکز، تهران.
- بلوکی، سجاده، اخوت، هانیه، (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی تشابهات و تمایزات خانه‌های مسلمانان و زرتشتیان در یزد، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، زمستان ۱۳۹۴، شماره ۲۲، ۶۶-۵۱.
- پوردوود، ابراهیم، (۱۳۲۶). فرهنگ ایران باستان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پیراسته و همکاران، (۱۳۹۵). الگوی خانه‌های زرتشتی نشین، چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران.
- دورانت، ویل، (۱۳۷۶). تاریخ تمدن مشرق زمین گاهواره‌ی تمدن. ترجمه‌ی احمد آرام. تهران: انقلاب اسلامی.
- دوستخواه، جلیل، (۱۳۷۱). اوستا کهن‌ترین سرودها و متن‌ها، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، (ویرایش ۲)، تهران: مروارید.
- رضی، هاشم، (۱۳۰۳). دین و فرهنگ ایرانی پیش از زرتشت، پژوهش و نوشته‌های هاشم رضی، - تهران: سخن.

- رضی، هاشم، (۱۳۷۸). حکمت خسروانی، سیر تطبیق فلسفه و حکمت ایران باستان، پژوهش و نوشته‌های هاشم رضی، تهران: انتشارات بهجت.
- رمضانخانی، صدیقه، (۱۳۸۷). فرهنگ زرتشتیان یزد گنجینه ای از تاریخ و فرهنگ ایران، تهران: سبحان نور.
- شهمردان، رشیده، (۱۳۳۶). پرستشگاه زرتشتیان، بمبئی: سازمان جوانان زرتشتی.
- طباطبایی، محمد حسین، (۱۲۸۱). ترجمه تفسیرالمیزان، سید محمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی، قم: ۱۳۸۲.
- عطارچیان، غلامعلی، (۱۳۶۰). گات‌ها یا سرودهای آسمانی زرتشت، برگردان به فارسی به قلم فیروز آذرگشسب، بخت غلامعلی عطارچیان، تهران، فروهر.
- مسایلی صدیقه، (۱۳۸۸). نقشه پنهان به مثابه دست آورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران. مجله هنرهای زیبا، بهار ۱۳۸۸، شماره ۳۷، ۳۷-۲۸.
- معماریان، غلامحسین و همکاران، (۱۳۸۹). تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه مقایسه تطبیقی خانه در محله مسلمانان، زرتشتیان و یهودیان کرمان، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۳، شماره ۲، ۲۵-۱.
- نوری، احمد، (۱۳۹۸). وندیداد کهن‌ترین کتاب قانون ایران، تهران: آرتامیس.
- Altman, In I, Rapoport, Amos, Wohlwill, J.F. (1980). Cross-Cultural Aspect of Environmental Design, Human Behavior and Environment, USA: New York.
- Kokurina, Hanna. (2006). Influences of acculturation on house form as Reflected in a Russian immigrant group in the United State, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Interior Design, Washangton State University, Department of Interior Design, USA: Washangton.
- Movahed, Khosrow, (2013). A study on the effects of Iranian religions on its house architecture, Conference: The Speed of ChangeAt: Charlot, USA
- Shcein, Edgar H. (2010). Organizational Culture & Leadership, John Wiley & Sons, USA: San Francisco.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Original Research Article

Scrutinizing the Major Principles of Architecture of Zoroastrian Houses in Yazd with a Religious Approach

Eisa Ghasemian Asl¹, Maliheh Taghipour², Ali Akbar Heidari³

1-Ph.D Student, Department of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

2- Assistant Professor, Department of Architecture, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

3- Assistant Professor of Architecture, Department of Technical and engineering, Yasuj University, Yasuj, Iran.

Abstract

The matter of housing is considered to be one of the most significant and influential factors in human life. Houses have constantly met their main purpose adequately; which is to provide conditions of peace and comfort for family members. What distinguishes the architecture of houses found in ideological and religious communities from the common architecture of residential houses throughout the world is that they respect man and space while defining a specific concept of a house in order to express the concept of housing. These concepts are derived from the religious principles of the residents who reside in these houses. According to researchers, inhabitants' lifestyles have a profound effect on the introduction of behavioral patterns, mental tendencies, and lifestyles of people within a society. By way of explanation, the concept of lifestyle specifically represents the quality of life of individuals in a society and ultimately, it affects the dominant architecture of that society. Only a limited number of studies have been conducted on the architecture of Iranian Zoroastrian houses, how their architecture has been influenced by their worldviews and the lifestyles of their inhabitants. Accordingly, it is essential to carry out further studies in order to scrutinize the hidden principles that govern the architectural and the cultural structure of these houses. With regard to the present issue, the study at hand attempts to explain the principles that govern the architecture of Zoroastrian houses in Yazd city, Iran. To achieve this purpose, five general principles related to the lifestyle of inhabitants in Zoroastrian houses were obtained through probing ideological sources, worldviews, concepts related to lifestyle and house architecture, and it followed by looking into selected cases of Zoroastrian houses based on the principles derived from the concepts relevant to the ideology of the inhabitants of these houses. These general principles are as follows: 1- The principle of worship in the house 2- The principle of ritual purification in the house 3- The principle of livelihood and eating in the house 4- The principle of collective living and social relations in the house 5- The principle of light and lighting within the house. This study is a qualitative research which is based on the descriptive-analytical method. During the study, content analysis and logical reasoning methods have also been implemented in order to fully analyze the data. Furthermore, the references and information have been gathered through field and library study methods.

Keywords: Traditional Housing, Zoroastrians, House, Religious Principles